

KOLOZSI ORSOLYA

Budapest- Fasori Evangélikus Gimnázium, tanár
Könyves Magazin, újságíró

Iliá Tanár Úr és a figyelem

Ezzel a rövid novellaelemzéssel szeretném köszönteni Iliá Mihályt, aki a legtevékenyebben járult hozzá ahhoz, hogy a mai napig irodalommal foglalkozó ember lehetek, hol tanárként, hol kritikusként, hol szerkesztőként. Több jó tanárom is volt a Szegedi Egyetemen, de azok közül, akik nemcsak tanárként, hanem emberként is mellettem álltak, kétségtelenül ő volt a legkiemelkedőbb. Onnantól, hogy kapcsolatba kerültem a Modern Magyar Irodalmi Tanszékkal, támogatott, vezetett, mindig volt egy jó szava hozzám. Az, hogy az *Egy családregény végéből* írt szakdolgozatom vezetését elvállalta és segítette, csak egy volt a rengeteg támogató gesztusa közül, hiszen segített publikációs lehetőségekhez jutni, folyóiratszerkesztőknek mutatott be, ajánlást írt a PhD-felvételimhez, de ami a legfontosabb, beszélgetett velem – komolyan vett és ezért talán én is komolyan tudtam venni magam, azt, amit csinálok.

Kisebb-nagyobb megszakításokkal az egyetem vége óta levelezünk egymással, tisztelem hatalmas olvasottságát, érzékenységét, az újra való, soha nem lankadó nyitottságát, de amiért a legnagyobb példakép számomra, az nem más, mint az a figyelem, amelyben nem ő, hanem a másik ember válik láthatóvá. Kevesen vannak, és ő az egyik, aki úgy tud figyelni, hogy attól az ember jobban érzi magát.

Ha ide kellene kötni ezt az elemzést, és gondolom, ide kell, akkor azt mondanám, ennek a Tar Sándor (kinek pályájával régóta foglalkozom) novellának a történetéből a figyelem hiányzik, és az, amit a kapcsolatok adhatnak az embernek. Olyan kapcsolatok, melyekben hinni és bízni lehet, és az évtizedek és a távolság ellenére is fontosak.

Amikor nem marad semmi

(Tar Sándor *A leghidegebb éjszaka* című novellájának elemzése)

A leghidegebb éjszaka című írás Tar Sándor hetedik, *Lassú teher* című kötetében jelent meg 1998-ban. Ez a könyv alapvetően tovább folytatta a pálya elején elkezdett hagyományt, a kismizettek, a perifériára szorultak történeteinek színrevitelével, itt már elsősorban a rendszerváltás áldozatainak, a munkáját egyik pillanatról a másikra elveszítő társadalmi rétegnek a bemutatásával. A kötet annyiban jelentett változást a korábbiakhoz képest, hogy legtöbb írásában a gyárak, vonatok és munkásszállók, tehát a tágabb közösség helyett a család társadalmi egysége kerül a középpontba. A szerencsétlen sorsú hősöket szűkebb

mikrokörnyezetükben látjuk viszont, nem kollégaként és lakótársként, hanem férjként, feleségként, szülőként vagy gyerekként. A novellák azonban ettől egy kicsivel sem lesznek könnyedebbek, intimítással vagy melegséggel teliek, hiszen Tar szereplőinek a családi élet sem tartogat semmit. A *Lassú teher* lapjain a családi kapcsolatok közül is kiemelkednek az apa-fiú kapcsolatok, melyek mindegyikét a diszfunkcionalitás, a hiány és a fájdalom határozza meg.

Ezek közül az apanovellák közül való *A leghidegebb éjszaka* is, melyből egyébként 48 perces kisjátékfilm is készült 2000-ben Gothár Péter forgatókönyvével és rendezésében. A *Lassú teher* második ciklusában található írás klasszikus szerkesztésű novella, rövid időtartam (mindössze egyetlen nap) alatt, kevés szereplő felvonultatásával gyakorlatilag két helyszín bevonásával mutatja be egy élettörténet egyik legtragikusabb pillanatát, és ebbe a néhány perce, órába belesűríti a főhős teljes sorsának reménytelenségét.

A cím jelzős szerkezete két dologra irányítja a figyelmet: egyrészt a felsőfok használatával utal arra, hogy itt valami kivételes, egyszeri, jelentős dolog szemtanúja lesz az olvasó, egy olyan éjszakáról olvashat, melyet bizonyos értelemben nem lehet tovább fokozni. A másik dolog a hideg és az éjszaka szerepeltetése, melyek együttes használata a sötétség, a fény és a melegség hiányának asszociációival utalhat arra, hogy tragikus, a szó átvitt értelmében is sötét történeésekről olvashatunk majd.

A hideg kiemelkedően fontos motívuma a szövegnek, a főhős, Jenő ugyanis folyamatosan fázik, életéből szó szerint hiányzik a meleg, de nemcsak fizikai körülményként, hanem lelki szempontból is. A szöveg felütésében a Tar Sándor-i próza jól ismert terében, egy világvégi kocsmában, a beszélő nevű Legyes „italboltban” beszélgetnek a szereplők arról, mit jelent a meghitt kifejezés. Az, hogy még értelmezni sem képesek a szót, mutatja, hogy olyan emberekről van szó, akiknek nem sok jutott a jól működő, elfogadó, szeretetteli emberi kapcsolatokból. A kocsmában egyébként is nyomott a hangulat, hiszen Szenteste napja van, és a helyet be kell zárni. Ez mindenkit szembesít azzal, hogy igazából nincs hová mennie, nincs ember, család, ahol jobban érezné magát, mint a szedett-vedett kocsmái közösség, ahová a főhős, Jenő is tartozik.

Tar Sándor a szabad függő beszéd módszerével beszélteti hőseit, és már itt, a bevezető részben kiderül, hogy szereplői a társadalomból kivetett, a boldogságtól megfosztott emberek. A kocsmában kívül Jenő lakhelye fontos még: egy garázsban lakik, miután elvált a feleségétől, ez jutott neki. A hely fűtetlen, hideg és kietlen, a narrátor azonban ennél részletesebben is bemutatja: „(...) ő pedig a garázsba pakolt a szerszámokkal, néhány ruhadarabbal, egy bottal, mert néha fáj a dereka, és azzal tudott járni, aztán a poros földpadlót lassan elborították az üres üvegek, csikkek, kenyérhéj és minden más szemete a magányos nyomorúságnak.” A hideggel teli épület egy élet munkája után maradt a férfira, kinek belső

sivárságát, reménytelenségét és ürességét plasztikusan (és metaforikusan) mutatja be a hely és annak részletező leírása.

A férfinak semmije nincs (legfeljebb a kocsmai közönség, és ahogy az író novelláiban mindig, az alkohol, mint a valóságról való menekülés legkönnyebben elérhető lehetősége), egyetlen dolog tartja még talpon, ez pedig nem más, mint a fia: „Jenőnek senkije nem volt a városban, még barátja se nagyon, csak ez a gondosan rejtett, bolond szeretet és a várakozás.” A társadalom peremén vegetáló ember, aki már nem férj, de valami mégiscsak köti a családi élethez, egy funkciója még megmaradt, ugyanis apa.

Szenteste ünnepén is ez tartja benne a lelket, ez élete középpontja, a fiával való alkalmankénti találkozás. A novella retrospektív részeiből kiderül, hogy a férfi ott volt a fia születésekor, ő vette először kézbe, és nevet is ő adott neki, az apaság már a kezdetektől fogva meghatározó tényező volt az életében, apai feladatait mindig komolyan vette.

A novella szerkezeti tetőpontján aztán éppen ettől az egyetlen megmaradt funkciójától fosztják meg, a felesége ugyanis a régóta várt találkozás elején közli vele, hogy a tizenkét éves fiú vér szerint nem az ő gyermeke. Külön hangsúlyos, hogy mindez karácsony előestéjén történik, azon a napon, amikor Jézus születése családdá kovácsolja össze Józsefet és Máriát. Mintha itt éppen ennek az ellenkezője történe: a család széthullásának végső stációját látjuk, azt ahogyan az utolsó szál is elszakad, a család reménye elvész és egy hatalmas hazugság lepleződik le. „Evangéliumi történet ez is, igaz, látszólag negatívja az eredetinek” – írja Jánossy Lajos a novelláról, és valóban egyfajta inverz bibliai történésként is értelmezhető a történet, egyrészt a család széthullása, másrészt, kicsit nagyobb távlatba helyezve a megváltás hiánya miatt.

A történetben karácsony ünnepe van, az ünnep pedig különleges időszak, szakrális idő, amikor a közösség a megszokottól eltérő módon viselkedik (itt például bezár a mindig nyitva tartó kocsmá, illetve Jenő is találkozhat ritkán látott fiával), a megszokott életritmus megváltozik. Érdekes, hogy a novellában el is hangzik a „ritmuszavar” kifejezés, mely egy olyan élettani jelenséget jelöl, amikor az általában ütemesen pulzáló szív kilép a szokott ritmusából. Itt is ez történik meg, és persze szó szerint vagy metaforikusan is a szív törik össze, hiszen a gondosan rejtegetett szeretet, a valakihez tartozás lehetősége vész el a volt feleség bejelentésével egy időben.

Itt egyébként feszültségkeltő megoldással él Tar, ugyanis előbb jeleníti meg a főhős testi tüneteit, csendes, mégis látványos bukását, és csak utána tudjuk meg, mi volt az az információ, melynek hatására összeomlott, így ok és okozat tulajdonképpen felcserélődik a szövegben. Bár az írás takarékosan árnyalja (ez Tar Sándor legjobb szövegeire általánosan jellemző) ezt a végső összeomlást,

mégis rendkívül kihegyezett pillanat az, amikor a férfi megtudja, hogy a gyermek, akit a fiának hitt, valójában nem az övé: „A szív néha egészséges embernél is ki-kihagy egy taktust, majd üt egy nagyot, Jenőben most akkorát dobbant egy nagy szünet után, hogy belebólintott a feje. Nem igaz, mondta meggyőződés nélkül, és most azt szerette volna, ha elájul, vagy infarktust kap, és majd a kórházban tér magához, vagy soha, sehol.”

A zárlatban a szavak nélkül maradt hőst látjuk, aki az őt ért sokk után a kocsmában keres menedéket, ahol mindenki régóta tudja, mi a helyzet. Ez is egy árulás, hiszen nemcsak volt felesége, hanem „barátai”, ivótársai is elhallgatták előle a mindenki számára közismert igazságot. De ez igazán már nem tud rontani a helyzeten, melyben a kifosztottság, a veszteség, a becsapottság fonódik össze, és elvész az utolsó emberi kapcsolat lehetősége is.

Nemcsak Jenő, de a kocsmákos közönsége is szavak nélkül marad, tudják jól, hogy vannak pillanatok, amikor nincs mit mondani. Olyan csend uralkodik el a Legyesen, amit a kényszeredett poénok vagy a keserű nevetés sem képes enyhíteni. Bár a többiek szolidaritása és megértése nyilvánvaló, nem tudnak semmit tenni az apaságtól és önbecsülésétől, illúzióitól egyszerre megfosztott emberért. A kocsmáros végül rázárja az ajtót a férfira, ezzel egyfajta szimbolikus biztonságba helyezi, hogy legalább nem fagyjon meg az év leghidegebb éjszakáján. A hatalmas, csillagos téli éjszaka és az összeomlás csöndjét csak a kocsmákos kuttyója, Medárd töri csak meg, aki a sötétben „szép, halk vonításba” kezd, mintegy állati módon artikulálva ezzel az emberben végbemenő, kifejezhetetlen, hang nélkül maradt szenvedést.